

10.

Tek Parti Devletinin Doğuğu, 1923-1927

Cumhuriyet ve hilafet

Mustafa Kemal Paşa kendi siyasal konumunu, görmüş olduğumuz gibi daha Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve tasdikiyle bağımsızlık savaşı resmen sona ermeden önce pekiştirmeye başlamıştı. Bunun için Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan bir değişiklik; meclisin dağıtılması ve sıkı Şekilde denetlenmiş seşimler; yeni bir partinin, Halk Fırkası'nın kurulması ve bu partinin bütun Müdafaa-i Hukuk örgütünü devralması gibi araçları kullandı. Bu pekiştirme süreci, yani iktidarın Mustafa Kemal'de ve ikisi de onun tam denetimi altında olan bir meclis ve bir partide toplanması süreci barıştan sonra da sürdü.

Doğmakta olan yeni Türk devletinin esas niteliği bu sırada henüz oldukça belirsizdi. Osmanlı saltanatı hemen hemen bir yıl önce kaldırılmıştı. Ülke, sadece meclis başkanını değil bakanları, daha doğrusu vekilleri de, doğrudan doğruya seşmiş olan Millet Meclisi tarafından yönetilmekteydi. Meclis ile Halife Abdülmecit Efendi arasındaki anaya-

sal ilişkiler belirsizdi. 1922'de halifelik yalnızca dinsel bir memuriyet olarak düşünülüyordu, ancak birçok kişinin halifeyi, sırf biçimsel anlamda olsa bile, devletin başı olarak görmeye devam etmesi kaçınılmazdı. Ayrıca halife olarak onun yetki alanı Türk devletinin sınırlarını aşıyor ve -en azından kuramsal olarak- bütün Müslüman dünyasını kapsıyordu.

Mustafa Kemal Ocak ayında Türk basınıyla olan mülakatlarında bu karışık durumu değiştirmeye ve cumhuriyeti ilan etmeye niyetlendiğini ima etmişti ve Eylül ayında bir Viyana gazetesıyla olan mülakatta bunu tekrar ileri sürmüştü. Ekim ayında meclis, Meclis İkinci Başkanlığı ve Dahiliye Vekaleti için hükümetin gösterdiği adayları seçmeyip bu mevkilerden ilki için Hüseyin Rauf (Orbay)'ı diğeri için de Sâbit (Sağiroğlu)'nu seçince bir fırsat doğdu. Mustafa Kemal Başvekil Ali Fethi (Okyar) hükümetini bu durumun bir güvensizlik durumu oluşturduğuna ikna edince hükümet istifa etti. Bu durum kendiliğinden, meclise bu hükümeti yeni bir vekiller heyeti ile değiştirme görevi yüklüyordu, ancak Mustafa Kemal önde gelen taraftarlarına mevki kabul etmemeleri talimatı vermiş olduğundan, bu mümkün olmadı. Bunun üzerine meclis kendisine danıştığında, Mustafa Kemal, seçilmiş bir cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanı tarafından atanmış bir başvekili ve de bir kabine sistemi olan bir cumhuriyet ilan edilmesi teklifini sundu. Meclisteki çoğunluk bu teklifleri kabul etti ve 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti ilan edildi. Cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve ilk başvekili İsmet (İnönü) idi.

Bu karar, bağımsızlık savaşının bazı ünlü kişileri, Hüseyin Rauf, Ali Fuat (Cebesoy), Adnan (Adıvar), Refet (Bele) ve Kâzım (Karabekir) başkentte olmadıkları bir sırada alınmıştı. Bunlar İstanbul basınındaki mülakatlarda bu ilana öfkeyle tepki gösterdiler; bu kararı zamansız bulup, devleti

bir cumhuriyet olarak adlandırmanın aslında özgürlük getirmediğini ve ister bir cumhuriyet yönetiminde olsun ister bir monarşi yönetiminde olsun asıl farklılığın istibdat ile demokrasi arasında olduğunu vurguladılar. İstanbul gazeteleri bu eleştirileri beğeniyle yayınladı. O sıralarda hükümet İstanbul'da son derece gözden düşmüştü. Bunun nedeni cumhuriyetin ilanından çok, hükümetin iki hafta önce Ankara'yı resmen Türkiye'nin yeni başkenti yapmış olmasıydı. Bu eski başkent halkının sadece gururunu inciten bir şey değildi, ayrıca on binlerce memur için sürekli işsizlik anlamına geliyordu. Rauf'un (yeni adına rağmen devletin müstebit olduğu yolundaki üstü kapalı suçlamasını içeren) eleştirel yorumları, Halk Fırkası meclis grubu içerisinde şiddetli bir tartışmaya yol açtı ve bu tartışma partiyi Aralık ayında az kalsın bölünme noktasına getirdi.

Cumhuriyet aleyhtarı duyguyu kısmen, halifenin gelecekteki konumuna ilişkin kaygı körüklüyordu. Birçok kimse, kuşkusuz İstanbul'dakiler, hanedana duygusal şekilde bağlı bulunuyordu, ama ayrıca halifenin, Mustafa Kemal'in siyaset sahnesindeki üstünlüğüne karşı olası tek karşı ağırlık olduğuna da inanılıyordu. Cumhuriyet ilanının hilafetin sonunu işaret ediyor olmasından -haklı olarak- endişe ediliyordu. Kasım ayında İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri basına halifeye hitaben bir açık mektup göndererek daha etkin olmasını istemiş ve benzer bir mektup Aralık ayında iki ünlü Hintli Müslüman, Emir Ali ve Ağa Han tarafından hem başvekile hem basına gönderilmişti. Ankara ile olan haberleşme zorluklarından dolayı, mektup daha Başvekil İsmet'e ulaşmadan İstanbul'da yayınlanmış, bu ise İsmet'i ve meclisteki taraftarlarını sınırlendirmişti. Lütfi Fikri'nin mi yoksa gazetelerin mi devlete ihanet ettiğini araştırması için İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi gönderilmesine karar verildi. Gazete yöneticileri aklandı ancak Lütfi Fikri beş yıl

hapis cezasına mahkum edildi. Bütün bunlar Halk Fırkası içerisindeki ve Ankara ile İstanbul arasındaki artan gerginliği göstermekteydi. Şubat ayında Cumhurbaşkanı ile İstanbul gazetelerinin önde gelen yöneticileri arasında yapılan görüşmeler kavgayı yatıştırmayı sağlayamadı.

Yeni yasama yılının 1 Mart'ta açılmasının hemen ardından beklenen darbe indi: hilafet kaldırıldı ve Osmanlı hanedanı mensuplarına ülkeden gitmeleri emredildi. Yoğun tartışmalardan sonra Nisan ayında, 1876 Anayasası'nın yerine Cumhuriyetin yeni anayasası kabul edildi. 1876 Anayasası, önce 1909 yılında ve sonra da Ocak 1921'de direniş hareketinin fiili anayasası *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*'nun ilk meclis tarafından kabul edilmesiyle fiilen değişikliğe uğramıştı.

Milli hareketteki bölünme: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu

Halk Fırkası'nın Mustafa Kemal ve İsmet'in önderliğindeki köktenci kanadı, 1924 kışı ve ilkbaharı boyunca, cumhuriyetin ilan edilme şekline karşı çıkmış olan Hüseyin Rauf'un önderliğindeki oldukça küçük ılımlılar grubu üzerindeki baskıyı artırmayı sürdürdü. Halk Fırkası içerisinde süren muhalefet gitgide daha güçlenmiş ve yaz sonlarında, azınlığın ayrı bir muhalefet partisi kurmaktan başka bir seçeneği kalmadığı belli olmuştu. Hükümetin, Yunanistan'dan gelen Müslümanları, Rumların terketmek zorunda kaldıkları taşınmazlarına yerleştirme şekli -geniş çaplı yolsuzluklara yol açan bir şeydi bu- üzerine olan bir tartışma bağlamında kesin bölünme oldu. Meclisteki hararetli bir tartışmanın ardından İsmet Paşa güvenoyu isteyip de güvenoyunu kolayca kazanınca, Hüseyin Rauf Bey'in çevresindeki 32 milletvekili partiden ayrıldı ve 17 Kasım'da *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*'nı kurdu. Bu yeni partinin "Cumhuriyet" sıfatı-

nı kullanacağı söylentisi, Halk Fırkasının ismini “Cumhuriyet Halk Fırkası” olarak değiştirmeye yöneltti.

Yeni parti beyannamesini ve programını yayınladığında, Batı Avrupa'ya has liberal nitelikte bir parti olduğu belli oldu. Çoğunluk partisi gibi laik ve milliyetçi politikalarından yanaydı, ancak onun köktenci, merkeziyetçi ve otoriter eğilimlerine açıkça karşı çıkıyordu. Bunun yerine, adem-i merkeziyetçiliği, güçler ayrımını ve devrimci değişimden çok evrimci değişimi savunuyordu. Dış borçlanmayı gerekli sayan daha liberal bir ekonomi politikasına da sahipti.

Şurası açıktı ki, ülkenin birçok yerindeki, kuşkusuz muhafazakâr doğuda, İstanbul'da ve iskan sorunlarının özellikle kötü olduğu (İzmir civarındaki bölge gibi) bölgelerdeki hava, bir muhalefet partisinin kuruluşuna yardımcı oldu. Cumhuriyet Halk Fırkası lider takımı tehlikeyi kavrayıp karşı önlemler aldı. Meclis'teki parti içerisindeki disiplin sıkılaştırıldı (milletvekilleri mecliste, grubun kapalı oturumunda alınan çoğunluk kararına göre oy vermekle yükümlüydüler) ve bir grup doğulu muhafazakâr milletvekiliyle bir uzlaşmaya varıldı. En önemlisi, Rauf Bey'le Lozan'dan beri köklü bir kişisel düşmanlığı bulunan ve sözünü sakınmaz bir köktenci gözü ile bakılan İsmet'in yerine, 21 Kasım'da çok daha uzlaşmacı olan Ali Fethi (Okyar) getirildi. Bu önlemlerle Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan kitlesel kopuşların önüne geçildi.

Bununla beraber, uzlaşmacı çizgi ancak geçici bir önlem olmuştu. Dahiliye Vekili Recep Peker'in güdümünde olan katı çizgideki bazı kişiler gözetici olarak kabineye sokuldu ve sonuçta 1925 başlarında köktenci kanat, İstanbul ve doğuda giderek halka dayalı bir örgütleniş geliştirmekte olan muhalefetle başa çıkması için Ali Fethi'ye gitgide daha çok yüklenir hale geldi. Ali Fethi bir süre bu baskıya karşı koyduysa da dış olaylar köktenci kanada şans tanımaktaydı.